

В. О. Колесник

НАУКОВІ ЗДОБУТКИ БОЛГАРИСТІВ ОДЕСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У статті розглянуто етапи розвитку болгарсько-українських стосунків на Одещині та становлення болгаристики як науки в Одеському університеті у різні періоди його існування – у Рішельєвському ліцеї, Новоросійському університеті, Одеському державному університеті ім. І. І. Мечникова та на сучасному етапі – з відкриття спеціальності болгарська мова та література та кафедри болгарської філології.

Ключові слова: болгарська мова, Новоросійський університет, болгарські переселенські говірки.

Одесу не випадково називають духовним центром болгарського Відродження. В Одесі жили та працювали видатні поети, письменники та політичні діячі: Христо Ботев, Іван Вазов, Алеко Константинов, Георги Раковський та ін.

Болгари брали активну участь у культурному та політичному житті краю. Сприяло цьому відкриття у 1817 році в Одесі першого вищого учбового закладу на півдні України – Рішельєвського ліцею. У стінах ліцею навчалось й болгарське юнацтво, яке зарекомендувало себе видатними діячами на ниві болгарського національного руху – Д. Ст. Мутев, К. Н. Палаузов, С. Н. Палаузов, Добрі Чинтулов (1840), Н. М. Тошков, Е. Мутєва, Н. Х. Касапські, І. П. Мусін – майбутній художник, П. Берон, Васіл Берон, Ботьо Петков – батько Хр. Ботева та ін. [1, с. 191].

Першим з болгар, хто отримав освіту в Рішельєвському ліцеї був Найден Геров – автор шеститомного словника болгарської мови. Після повернення на батьківщину він заснував у Филипополі перший болгарський учбовий заклад ім. Кирила і Мефодія.

Вихованець ліцею Іван Богоров переклав болгарською мовою два підручники з географії, створив граматику болгарської мови, видавав болгарську газету «Цареградски вестник», в Одесі видав свою першу книжку – «Лици на болгарските царе Іоанна Шишмана и Болгарскія

лець». Випускник гімназії Димитр Мутев став доктором філософії Берлінського університету, Никола Ст. Мутев – першим болгарським композитором. Свої перші поетичні твори почав писати в Одесі Добрі Чинтулов. Це відомі усім болгарам поезії-пісні «Къде си вярна ти, любов народна», «Стани, стани, юнак балкански».

Інтерес до Болгарії й особливо до її минулого розпочинається в одеситів саме з того часу, коли в Одесі в 1839 році засновується Одеське товариство історії й старожитностей. Товариство видавало свої «Записки», в яких зосереджено значний матеріал з історії болгар і їх держави. Так, уже в першому томі «Записок» звертає на себе увагу стаття А. Черткова «О числе русского войска, завоевавшего Болгарию, и сражавшегося с греками во Фракии и Македонии в 967-971 годах».

«Борець за болгарську освіту» Васил Априлов видає в Одесі книгу «Денница на новобългарското образование» та брошуру «Българските книжници, или на кое славянско племе собствено принадлежи кириловската азбука» (1841 р.).

Особливе місце у зв'язках Болгарії з Україною безперечно належить Одеському (Новоросійському) університету, відкриття якого (13 травня 1865 року) було викликано бажанням російського уряду притягти до себе слов'ян, зокрема болгар Балканського півострова.

Усі прогресивні газети тодішньої Росії відгукнулися на відкриття Новоросійського університету. Видатні вчені, прогресивні громадські та політичні діячі вітали Одесу з перемогою. До їх голосу приєдналися і представники братніх слов'янських народів. «Весть, дошедшая недавно и до нас, Южных Славян, живущих на целом Балканском полуострове и в при-Дунайских княжествах, есть одна из самих радостных вестей. Это открытие Новороссийского университета в Одессе. Весть эта вызывает богатые мысли как у старого, так и у молодого поколения: что от этого университета можно заимствовать все, что нужно для образования и развития нашей страны» – писав невідомий болгарин у своєму листі до редактора щотижневої газети «День» Івана Аксакова.

У Новоросійському університеті на юридичному факультеті вивчав право видатний болгарський письменник Алеко Константинов, майбутній міністр правосуддя Болгарії Георги Згурев, майбутній політик, міністр у п'яти міністерствах Болгарії Дімітр Тончев, головнокомандувач болгарської армії, міністр оборони Сава Муткуров, болгарський громадський діяч Петр Оджаков, який був і дійсним членом Юридичного товариства при Новоросійському університеті.

Студентом, а пізніше й доцентом юридичного факультету був болгарин Вл. Н. Палаузов. Природознавчі науки тут вивчав засновник

соціал-демократичної партії Дімітр Благоев (1879 р.), майбутній вчитель Болградської, а пізніше і Варненської гімназії Петр Вульпе.

Першим деканом історико-філологічного факультету був видатний мовознавець, один із засновників слов'янської філологічної науки Віктор Іванович Григорович, який зібрав колосальну кількість старовинних слов'янських рукописів і подарував їх нашому університету. Досить тут згадати тільки одну з них – знамените Маріїнське євангеліє XI століття. Сам В. І. Григорович бездоганно володів болгарською мовою й майстерно викладав її студентам. Інколи на свої університетські лекції він запрошував рядових болгар, які мешкали в Одесі, й у своїх твердженнях спирався на їх авторитет.

Багато зробили в галузі болгаристики і такі видатні представники Одеського університету, як відомий етнограф О. О. Кочубинський (1845-1907) і мовознавець В. І. Шерцль (1843-1906). В Одесі розпочав свою наукову роботу Борис Михайлович Ляпунов (1862-1943), якого за багатогранну наукову діяльність у ділянці болгарознавства в 1932 році обирають членом-кореспондентом Болгарської Академії наук.

Староболгарські пам'ятки досліджували професор Михайло Георгієвич Попруженко (автор монографії «Синодик царя Бориса» (Одеса, 1899), академік Петро Спиридонович Білярський (1819-1867), Петро Йосипович Потапов (1882-1945), Петро Панасович Бузук (стаття «К вопросу о месте написания Мариинского евангелия»), Микола Дмитрович Петрович (1892-1948) (стаття «Апология Черноризца Храбра») [2, с. 238-240].

В українській болгаристиці видатне місце належить професорам Одеського університету Івану Михайловичу Дузю, Аделаїді Костянтинівні Смольській, Борису Олександровичу Шайкевичу, які за активну діяльність у цій галузі нагороджені болгарським орденом Кирила і Мефодія 1 ступеня.

Іван Михайлович був заступником голови обласного відділу Товариства українсько-болгарської дружби і вже тоді домагався заснування газети болгарською мовою та відкриття болгарських шкіл. У науковому доробку Івана Михайловича є кілька студій зі слов'янських тем. Особливе розмаїття філологічних праць відзначається стосовно болгарської тематики – „Творчість Л.Толстого в болгарській публіцистиці кінця XIX ст.”, „Василь Стефанік в болгарських перекладах”, „Славянская тема в поэзии М. Рильского”, конференція, присвячена Петко Тодорову, Христо Смирненському, зустріч з Йорданом Мілевим, збірники поетичних творів українських і болгарських поетів – „Шляхами братерства” та „Світло на віки” під його редакцією.

Не випадково за часів Івана Михайловича були започатковані міжнародні студентські „Слов’янські вечори”, що переросли пізніше у Міжнародні Кирило – Мефодіївські конференції, організатором яких була проф. А. К. Смольська.

Доцент А. Е. Данилко досліджував специфіку перекладів українських поетів болгарською мовою. Доцент кафедри зарубіжної літератури Б. О. Шайкевич досліджував проблеми розвитку болгарської літератури й образотворчого мистецтва Болгарії. Саме він вперше читав на філологічному факультеті цикл лекцій з болгарської літератури.

Так, болгаристика в Одеському університеті мала вже свої яскраві традиції, своїх видатних представників. Наш університет мав усі необхідні можливості виховувати свої власні кадри слов’янознавців, у тому числі болгаристів.

Спеціальність болгарська мова та література ліцензована 25 травня 1995 р. Сприяли цьому активізація процесів відродження мов національних меншин, викладання болгарської мови та літератури в школах Одеської області, де проживає численна болгарська діаспора. У квітні 2007 р. – відкрита кафедра болгарської філології.

Ще з початку ХІХ ст. одеська болгаристика розвивалася у трьох напрямках: дослідження рукописів, діалектологія та проблеми розвитку болгарської літератури. Перед вченими Одеського університету стоїть завдання відновлення славістичних традицій, яке почалося в 90-ті роки. В Одеському університеті 1990 р. була проведена конференція, присвячена В. І. Григоровичу, 1993 р. – «Відродження мов і культур західних і південних слов’ян в Україні», в 1998 р. – «Україна і Болгарія: віхи історичної дружби». У 1995 р. – на філологічному факультеті відкрита спеціальність болгарська мова та література, а в 2007 р. – кафедра болгарської філології. У травні 2010 р. болгаристи філологічного факультету відзначили 15-річчя заснування спеціальності. Декан філологічного факультету проф. Черноіваненко Євген Михайлович і завідувач кафедри болгарської філології проф. Колесник Валентина Олександрівна були нагороджені медаллю «Іван Вазов».

Сьогодні одеська болгаристика розвивається у трьох напрямках: дослідження рукописів, діалектологія та проблеми розвитку болгарської літератури.

Об’єктом дослідження Стоянової Дарини Федорівни «Да-конструкції у болгарських дамаскинах ХVІІІ ст.» є мова дамаскинів ХVІІІ ст., до складу яких входять переклади й оригінальні твори Й. Брадатого та їх списки. Вперше в українській славістиці здійснено зіставний аналіз низки новоболгарських дамаскинів ХVІІІ ст. для виявлення

специфіки функціонування в них да-конструкцій та інфінітива. Простежено поступовість проникнення балканських рис у книжній мові на народній основі. Доведено, що для XVIII ст. да-конструкції були узуальною рисою. Вони характеризуються високою фреквентністю та поліфункціональністю і виконують ті самі функції, що й у сучасній болгарській мові, однак не зафіксовані у складі підрядних присудкових реченнях й обставинних допустових. Функціонування інфінітива у XVIII ст. має обмежений характер, воно регулювалося уявленнями книжників про мовну норму, яка перебувала у процесі становлення. Уживання інфінітива було зумовлене і стилістичними чинниками, оскільки його наявність надавала тексту урочистості, піднесеності. Диференційну роль виконував адресат повідомлення й ступінь наслідування класичної писемної традиції. Важливими чинниками, які впливали на процес нормалізації книжної мови на народній основі, були жанрові особливості та зміст творів. Перспективу наступних досліджень новоболгарських дамаскинів вбачаємо у вивченні особливостей функціонування в книжній мові на народній основі інших примарних балканізмів і визначення інтенсивності їхнього проникнення до граматичної системи сучасної болгарської мови. [3].

Головним напрямком наукової роботи наших болгаристів стала діалектологія й етнолінгвістика – дослідження матеріальної та духовної культури болгар Півдня України, укладання словників та описи історії, звичаїв болгарських поселень на Одещині. Понад 3 тис. діалектних автентичних текстів записано в болгарських селах викладачами, аспірантами та студентами – етнічними болгарами.

Болгаристи університету мають свій часопис «Одеська болгаристика» та серії «Матеріальна и духовна култура на българите в Украина». Започаткована серія «Българските говори в Украина», перший випуск якої вийшов у 1998 р. Описані говірки сіл Кирнички, Кубей, Калчево, Євгенівка, Криничне, Зоря, Городне. [4; 5; 6; 7]. Готуються до друку ще три випуски серії.

Результати комплексного дослідження будуть представлені в «Словнику болгарських говірок Півдня України», робота над яким триває вже понад 10 років. Концепція Словника спирається на реконструкцію давньої слов'янської і балканської культури з урахуванням усіх її форм і різновидів, дослідження чинників, що впливають на стабільність/ нестабільність діалектної системи. Діалектна система досліджується в кількох аспектах.

Дослідження структурних елементів переселенських говірок, як матеріальної, так і духовної культури болгар півдня України, дозволяє

встановити їх типи та зв'язки з діалектами метрополії, що зроблено, наприклад, у роботі С. І. Георгієвої стосовно говірки с. Зоря. Встановлено, що діалектний матеріал не підтверджує думку істориків про переселення зорянських болгар із сіл Прилип і Подвис, а фіксує інший ареал – р-н Елхово і Тополовграда [8].

Іншим аспектом є дослідження процесу нівелювання балканських рис граматичної будови та словникового складу переселенських говірок; під впливом східного слов'янства відбулася втрата тих рис, які визначають їх балканське обличчя. Матеріали фіксують зменшення кількості минулих і майбутніх часів, втрату переповідних форм, пропуск допоміжного дієслова съм 'є' та коротких (енклітичних) форм займенників, нестабільність вживання артикля й етапи його занепаду. Діалектні тексти фіксують не тільки спільні риси матеріальної й духовної культури болгар діаспори та метрополії, але й вказують на те, які елементи культури є більш стійкими. Вдалося визначити етапи занепаду артикля в досліджуваних говірках, які доцільно зіставити зі спостереженнями болгарських діалектологів, що, досліджуючи діалекти метрополії, встановлюють етапи втрати відмінкових форм у болгарській мові. Виявилось, що найбільш стабільними в досліджуваних говірках є ті форми, що втратили відмінки раніше – форма множини, середнього та жіночого роду, іменники на позначення неістот; нестабільні в говірках форми – чоловічого роду однини, власні імена й назви спорідненості – молодші форми, ті, що втратили відмінкові форми пізніше. Тобто, артикль є слабкою ланкою мовної системи, що свідчить про молодість цієї грами в болгарській мові. Втрати балканських рис граматичної структури, нестабільність так званих примарних балканізмів свідчить про наявність процесу дебалканізації болгарських переселенських говірок під впливом небалканського мовного оточення. Тому важливим завданням дослідження є окреслення напрямів дебалканізації як процесу трансформації структури говірок [9]. На підставі переселенських болгарських говірок вдалося відтворити такі ланки попередніх етапів розвитку мови, свідчення про які вже відсутні в говірках метрополії.

Діалектні словники здатні акумулювати й безпосередньо чи опосередковано відтворювати інформацію позамовну, зокрема про культуру, історичне минуле діалектоносіїв. Максимально інформативним у семіотичному аспекті в болгарській етнокультурі є житло й речі повсякденного вжитку – будинок і все, що у ньому знаходиться. Вони сприймаються як модель світу, ритуальний символ й об'єкт ритуалу. Крім архетипної символіки, вони є мікромоделлю Всесвіту, віддзеркалюють

тип мислення, світосприйняття, емоціональності, моралі народу (певного етносу).

Словникова стаття повинна мати широкий контекст, опис реалії з різними подробицями, оскільки більшість реалій є атрибутами обрядового циклу. У говіркових назвах особливо виразним є культурний аспект, який поєднує сільські традиції з мовними механізмами опису й оцінки світу. Позалінгвальні дані, зокрема зі сфери традиційної культури, на тлі власне мовних вміщують словники змішаного типу – мовно-етнографічні (як Поліський етнолінгвістичний атлас чи Атлас польсько-східнослов'янського мовно-етнічного порубіжжя). Саме такі словники містять збірники серії «Българските говори в Украйна» і статті в серії «Материали към Етнолингвистичен речник» у щорічнику «Одеська болгаристика» [10].

Для досліджуваних говірок характерні ті ж тенденції розвитку, що відзначені діалектологами й для інших діалектних систем: 1) зменшується кількість носіїв т. зв. „чистого” діалекту; 2) звужується сфера використання говірок; 3) творяться змішані говірки (напівдіалекти, регіолекти) внаслідок взаємодії з іншими говірками й інослов'янськими системами; 4) спостережено соціальне й ситуативно-стилістичне варіювання діалектів.

Наступнізбереженняетносунайбільшоюмірою впливаєізольованість регіону від міського впливу, міської культури, збереження архаїчних рис побуту. В цілому для досліджуваного регіону характерним є, на думку етнографів, незворотний рух у напрямку редукції складних форм традиційної соціонормативної культури. Ця редукція супроводжується і змінами структури говірок внаслідок впливу східного слов'янства.

Однак процеси етнічної асиміляції серед болгар не слід перебільшувати. У вирі складних політичних, соціальних і культурних процесів, при постійному вдосконаленні й розвитку українського етносу, в наш час спостерігаємо ренесанс етнічних спільнот України. Обстеження показали, що болгар в Одеській області зберегли навіть усвідомлення належності до певних етнографічних груп.

На основі результатів наукового дослідження створено нові спеціальні курси: «Основи балканістики», «Лінгвістичні основи балканської картини світу» (В. О. Колесник); «Календарна та сімейна обрядовість болгар. Етнолінгвістичний аспект» (С. І. Георгієва). Розроблені підручники та навчальні посібники, яких на кафедрі 12.

Студенти-болгаристи беруть активну участь у наукових університетських заходах, у суспільному житті болгарської діаспори та в обласних і національних олімпіадах. Так, на Першій національній

олімпіаді з болгарської мови у 2003 р. перші три місця отримали три студентки болгарського відділення Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова – Марія Аتماжова, Катерина Цвік, Антоніна Славова. На Всеукраїнській олімпіаді з болгарської мови та літератури в Бердянську (2011 р.) наші студенти – Марія Кишлалі, Тетяна Стас та Ольга Єрешкова – отримали відповідно друге, третє та четверте місце, а у 2012 році Марія Кишлалі отримала 1 місце, Ольга Єрешкова отримала 2 місце, Тетяна Стас та Ірина Чувальська – 4 і 5 місця. Усі переможці олімпіади отримали почесні грамоти від «Държавна агенция за българите в чужбина».

Студенти беруть участь у міжнародних конференціях. Так, друге місце посіла студентка Бойчева Наталія за доповідь на Міжнародній студентській конференції у м. Благоевград у 2013 р. А студентка 4 курсу Терзі Надія в березні 2015 р. брала участь у Фестивалі франкофонії в Парижі та Міжнародній конференції у м. Бордо (Франція) як співавтор.

Усі студенти-болгаристи та викладачі кафедри є членами Асоціації болгар України, вони є ініціаторами створення Одеського наукового товариства та Молодіжного товариства болгар України, беруть активну участь в усіх культурних заходах, що проходять у Всеукраїнському центрі болгарської культури. За останній рік це, наприклад, такі як: круглий стіл «160-годишнина от смъртта на Елена Мутева – първа българска поетеса», круглий стіл «Тайни Одеського обласного архіву: питання та відповіді», зустріч із послом Болгарії в Україні Красіміром Ніколовим, зустріч із Міністром закордонних справ К. Вігенінім і депутатом Європарламенту С. Станішевим, презентація книги «Буджак», зустріч із бессарабськими болгарськими письменниками (Чепразова-Гюмюшлю М., Мітева М., Бондар П.), художньо-поетичний вечір «Наші таланти» за участю наших студентів-молодих поетів, Коледа, Мистър българин 2014, День закоханих, Трифон Зарезан, 2 березня – майстер-клас з виготовлення мартениць на честь свята Баби Марти, 3 березня – захід з нагоди святкування річниці визволення Болгарії від турецького ярма, 20 березня – презентація проф. М. М. Червенковим книги Жоржа Кіосака «Болгари в Бразилії».

Кафедра співпрацює з усіма провідними університетами Болгарії – Софійським, Великотирнівським, Шуменським, Благоевградським.

МОН Болгарії надає кожного року 1 місце на Міжнародний семінар болгаристів у ВТУ імені Св.св. Кирила та Мефодія. Останньою там була Терзі Надія, яка отримала за результатами тестування диплом най-вищої категорії С-2.

Софійський університет ім. Климента Охридського також надає 1 місце на Міжнародний семінар для іноземних болгаристів. Студентка 5 курсу Великова Тетяна проходила стажування в ДИПКУ при СУ імені Климента Охридського у 2014 р.

Згідно з угодою з Шуменським університетом наші студенти кожного року проходять практику в ДІКПО – Варна. Щорічні мовленнєві практики проходять і у ДЕСО – ТУ Габрово.

Із ПЗУ імені Неофіта Рильського (м. Благоевград) кафедра підтримує тісні наукові зв'язки: участь у наукових викладацьких і студентських конференціях, результатами яких неодноразово було відзначено найкращі доповіді викладачів і студентів кафедри болгарської філології.

У різні роки на кафедрі працювали болгарські лектори: співробітники БАН Зоя Барболова (1996-1997) й Іво Панчев (2011-2013), доценти Великотирнівського університету Марія Мижлекова (1998-2002, 2006-2010) й Елена Налбантова (2002-2006), які написали в Одесі кілька монографій: «Одеса в болгарській історії та літературі ХІХ ст.» [11], «Родителен и дателен притежателен падеж в среднобългарски четириевангелия от ХІІ-ХІІІ в.» [12] та ін.

Кафедра активно співпрацює з Генеральним консульством Республіки Болгарії в Одесі. Протягом 20 років за підтримки Генеральних консулів Республіки Болгарії в Одесі – Тодора Костадінова, Дімітра Тучкова, Георгі Проданова, Стояна Горчивкіна та болгарської фірми «Прістаойл» на філологічному факультеті обладнано меблями й сучасною технікою кабінет болгарської мови.

Генеральне консульство Республіки Болгарії в Одесі сприяє проведенню Міжнародних Кирило-Мефодіївських конференцій, пленарне засідання яких неодноразово проходили в актовій залі Генерального консульства, та бере участь у святкуванні Днів слов'янської писемності та культури, у проведенні урочистих заходів з покладанням квітів біля пам'ятника Кирилу та Мефодію, що знаходиться перед гуманітарним корпусом Одеського університету.

Нині Одеса посідає виразне місце в тих дружніх зв'язках, які формуються вже на іншій, новій основі, між народами України і Болгарії. Провідне місце у зміцненні цих зв'язків у нас, в Одесі, безперечно мусить належати Одеському національному університету імені І. І. Мечникова.

На сучасному етапі для членів кафедри залишаються актуальними такі завдання: моделювання сучасного стану й напрямів розвитку граматичних категорій болгарської мови; написання підручників за дисциплінами кафедри (сучасна болгарська мова, діалектологія, історія болгарської літературної мови, історичної граматики й ін.);

поглиблення прийомів комплексного дескриптивного опису діалектної системи, що функціонує в оточенні типологічно відмінних діалектів і літературних мов, формування емпіричної бази діалектних даних – укладання діалектних словників;

написання узагальнюючих теоретичних досліджень (монографій) з історії болгарських переселенських говорів;

розробка цілісного ланцюга науково-дослідних робіт в етнолінгвістичному напрямі, створення етнолінгвістичних словників.

Список використаної літератури

1. Смольская А. К., Колесник В. А. Болгаристика в Одесском университете // Наша школа. – 1999. – № 2/3. – С. 191-194.
2. Павлюк М.В. Болгаристика в Одеському університеті за 100 років // Праці Одеського державного університету імені І. І. Мечникова. – Т. 152. Серія філологічних наук. – Вип. 15. Питання слов'янської філології. Мовознавство. – Одеса, 1962. – С. 236-243.
3. Стоянова Д. Ф. Да-конструкції у болгарських дамаскинах ХУШ ст. Автореф. дис. кандидата філол. наук. – Київ, 2012 – 18 с.
4. Барболова З., Колесник В. Говорът на българите в с. Кирнички, Бесарабия // Българските говори в Украйна – Одеса: Астропринт, 1998. – Вип. 1. – 158 с.
5. Колесник В. А. Евгеновка (Арса). Ономастика. Говор. Словарь. // Българските говори в Украйна. – Одеса, 2001 – Т. 3. – 228 с.
6. Колесник В. Говорът на българите в с.Криничне (Чушмелий), Бесарабия. Речник.// Българските говори в Украйна – Одеса: Друк, 2008. – Вип. 4. – 376 с.
7. Топалова С. Д. Говорът на село Калчево Болградско, Бесарабия. Речник. / Топалова С. Д. – Одеса, 2009. – 351 с.
8. Георгієва С. І. Болгарська переселенська говірка мішаного типу: стан і етапи формування. Автореф. дис. кандидата філол. наук. – Київ, 2006 – 23 с.
9. Колесник В. О. Дебалканізація болгарських переселенських говірок в Україні. Автореф. дис. доктора філол. наук. – Київ, 2005 – 40 с.
10. Колесник В. А. Концепция этнолингвистического атласа болгарской диаспоры на Украине // Україна і Болгарія: віхи іс-

- торичної дружби. – Одеса, 1999. – С. 314-319.
11. Налбантова Е. Одеса в българската история и лите-ратура на Х1Х век. – Одеса: Друк, 2006 – 210 с.
 12. Мижлскова М. С. Родителен и дателен притежателен падеж в среднобългарски четириевангелия от ХІІ-ХІІІ в. – Одеса: Друк, 2009. – 338 с.